

Etkinlikler - Voyvoda Caddesi Toplantıları 2006-2007

Oryantalist Resimlerde İslam Dünyası

Semra Germaner

1798 yılında Napolyon Bonapart'ın Mısır Seferi bir yandan sömürgeciliğe kapı açarken öte yandan da doğu ile olan ilişkilerin yeni bir boyut kazanmasına neden olmuştur. Napolyon'un Mısır'a bilim adamları, sanatçılar, mühendisler ve yazarlardan oluşan bir ekiple çıkartma yapması, kazandığı askeri başarılarından daha kalıcı sonuçlar yaratmıştır. Bu çalışmalar sonucunda Avrupa Ortadoğu'nun hem geçmişi hem de günü hakkında fikir sahibi olmaya başlamıştır.

İslam mimarlığı ve sanatı açısından zengin kentlere yapılan geziler ve yayınlanan anılarla kısa sürede bir moda'ya dönüşen oryantalizm Avrupa'da zaten yüzyıllardır İslam kültürüne karşı duyulan merak ve ilgiyi arttırmıştır. Oryantalizmin yayıldığı coğrafya Kuzey Afrika ve

o dönemde Osmanlı İmparatorluğu'na ait Ortadoğu topraklarıdır. Bu topraklarda yaşayan nüfusun çoğunluğu Müslümandır.

19.yüzyılda Ortadoğu kentleri bilim adamları , araştırmacılar, gezginler ve yazarların yanı sıra ressamların ve desinatörlerin de ilgisini çekmiş, onlar ürettikleri tablolar ve çizimler batıya İslam dünyasını görsel yolla tanıtmıştır. Gezgin yazarların ve ressamların ziyaret ettikleri , anılarında ve tablolarında betimledikleri yerlerin başında İstanbul, Kahire, Kudüs, Şam, Beyrut gibi Osmanlı İmparatorluğunun büyük kentleri gelmektedir. Ortadoğu'nun yoğun İslam nüfusuna sahip bu kentlerinde toplumsal yapıyı, kent dokusunu, mimarlığı ve yaşamı biçimlendiren İslam inancıdır.

İslam dini ile ilgili sahnelerin oryantalist resim repertuvarında önemli bir yeri vardır. 19. yüzyılda İslam ülkelerini ziyaret eden sanatçılar ilk kez karşılaştıkları bu egzotik dünyayı resimlerinde anlatmışlardır. Gustav Bauernfeind'in (1848-1904) *Zeytin Dağından Kudüs Görünümü*'nde olduğu gibi kenti dıştan bir bütün olarak tanıtmaya yönelik, anıtsal yapılarının kentin genel görünümünde ve silüetindeki belirleyici konumunu vurgulayan resimler yapılmıştır. Bu resimleri 18. yüzyılın panoramalarıyla ilişkilendirmek mümkündür. Kentin tümünü gösteren bu örneklerde bakış açısı panoramalara oranla daha daralmıştır.

Öte yandan İngiliz David Roberts (1796-1864) gibi desinatör ressamın yapıların üslup özelliklerini açıkça ortaya koyan, mimariyi tanıtım amaçlı çizimler gerçekleştirmişlerdir. Bunların yanı sıra Fabius Brest'in (1823-1900) İstanbul'da *Yeni Cami Meydanında Çarşı* konulu yapıtında olduğu gibi yapıyı yer aldığı mahalle içinde, çevresi yaşantıyla örülmüş olarak resimleyen, gündelik yaşamla olan ilişkileri gösteren örnekler de vardır.

Cami, tekke, türbe gibi yapılarının içinde geçen ibadet sahneleri ve diğer dini ritüeller ise 19. yüzyılın sonlarına doğru sınırlı sayıda sanatçı tarafından betimlenebilmiştir. Oryantalist resim temaları içinde camide ibadet sahnesi çok sayıda değildir. Çünkü Hıristiyanların bu mekanlara girmesi ve burada çalışmaları özel izine bağlıdır. Camileri sadece gezmek için bile padişahın ferman alınması gerekmektedir. Nitekim Avusturyalı ressam Rudolph Ernst (1854-1932) cami içi resimlerini fotoğraflardan yararlanarak yapmıştır. Harem gibi cami de batılı Hıristiyanlara yasak mekândır.

1857, 1868 ve 1895 yıllarında Kahire'de bulunan Jean-Léon Gérôme (1824-1904) kentin dinsel mimarisini ve ibadet sahneleri resimleyen ünlü bir Fransız oryantalistidir. Gérôme resimlerde ibadet sahnelerini, namazın çeşitli hareketlerini seyirciye tanıtmaya biçimde çizmiştir. Onun *Amr Camiinde Dua* adlı tablosunda Kahire'nin en eski camilerinden biri olan Amr Camisi yer alır. Yapı 640 yılında, şehrin ilk kurulduğu zamanlarda, İslamiyet'in kabulünden hemen sonra inşa edilmiştir. Söz konusu resimde imamın arkasında saf tutmuş olan Müslümanlar ve arasında bir çıplak erkek figürü bulunmaktadır. Bu figür ressamın bu sahneleri ne kadar gerçeğe uygun olarak ele aldığı konusunda kuşku uyandırmaktadır. Ancak bu figür çok azla yetinen, küçük bir kumaş parçasıyla örtünen münzevilerden biri de olabilir. Sanatçının bir diğer resminde ise bir Arnavut beyinin evindeki imam ve onun arkasında namaz kılanlar görülür; Gérôme resimlerinde askeri kıyafetlere ve silahlara

ayrıcılık bir yer tanır. Bu tabloda namaz kılanların silahlı olduğunu görülür, halbuki silahla namaz kılınmadığı bilinmektedir. Bu sanatçının bir fantezisi. Gérôme *Kayıtbay Camii'nde Dua* adlı tablosunu 1895 yılındaki seyahatinde gerçekleştirmiştir. Caminin hem mihrap bölümü hem de minberi İslam sanatının mükemmel bir örneğidir. Resimde ellerini kaldırmış tuhaf bir ibadet yapan bir derviş -bu namazla ilgili bir İslam jesti değildir ama Kuzey Afrika'daki bazı tarikatların bu şekilde hareketler yapabilecekleri uzmanlarca kabul edilmektedir- ve önde dua eden küçük çocuklar görülmektedir. Sanatçı bu resimlerinde caminin iç mekânını genellikle fotoğraftan çalışmış ve mimarının içine figürleri sonradan yerleştirmiştir. Gérôme'un 1865 tarihli resimlerinden biri olan *Damda Dua*'da sıcak bir kent olan Kahire'de akşam serinliğinde müminler huzur içinde namaz kılmaktadır. Resminde geri planda Emir Kurkumas Külliyesi ve minaresi ile, kalede yer alan Kavalalı Mehmet Ali Paşa Camisi betimlenmiştir. Sanatçı ezan okuyan müezzini konu alan altı resim gerçekleştirmiştir. Gérôme *Müezzinin Çağrısı* adlı resminde Hayri Bey Türbesi'nin yanındaki caminin kubbesini çok yakından ve bezemesini ayrıntılı olarak gösterir. Öndeki kubbe parçası resmin fotoğraftan yapıldığını açıkça belli etmektedir. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra fotoğraf makinesi ayrıntıların önem taşıdığı İslam eserlerinin betimlenmesinde sanatçılara büyük kolaylık sağlamıştır.

Enrico Tarenghi (1848-1938) adlı İtalyan desinatör ve ressam da yapıtlarında fotoğraftan yararlanan bir diğer sanatçıdır. Onun Kuzey Afrika camilerinden birinin içini resmettiği eserinde ayrıntılardaki başarısının sırrı buna bağlanır. Yöreyi asla görmemiş olan Tarenghi bir fotoğraftan aldığı esinle mekanı oluşturmuş, Avrupalı modellere doğu kıyafetleri giydirerek bu mekanlara yerleştirmiştir.

Lord Frederic Leighton(1830-1896)'ın *Şam Ulu Camisinin İçi*'ni betimleyen tablosu sanatçının 1873'deki Şam gezisinde, 8.yüzyılın ünlü yapısının içinden çizdiği desenlerle gerçekleştirmiştir. Tabloda caminin son derece ilginç olan minberi, duvarlardaki mermer kaplamaları görülür. İçeride ise iki kız çocuğu, yüzleri peçesiz olarak resmedilmiştir. Şam'da peçeyle dolaşıldığı bir dönemde bu kız çocuklarının görüntüsü resme ilginç bir yön katmaktadır.

Camiye giriş ve çıkış kutsal mekândaki davranışların bir parçası olarak oryantalistler tarafında resimlenmiştir. Arthur Ferraris (1856-?)'nin *Camiye Geliş, El Azhar, Bab-al* –

Muzayinnin adlı yapıtında da El Azhar'ın büyük şeyhinin, caminin ulemalarıyla birlikte camiye girişi ve şeyhin burada karşılanması görülmektedir.

Gérôme'un *Camiden Çıkış* adlı yapıtında da küçük erkek çocukları, cami kapısının önünde satış yapanlar betimlenmiştir.

Rudolf Ernst'in İstanbul'da *Rüstem Paşa Camii*'ni gösteren resminde ibadetini bitirmiş yaşlı bir paşanın, yardımcısının kolunda camiden çıkışı betimlenmiştir. Bütün bu sahneler ister Kahire'de, ister İstanbul'da, ister Şam'da olsun İslam mimarisinin ve dinsel ritüelin anlatılması için yapılmıştır. Ernst'in *Duadan Sonra* konulu camiden çıkışını gösteren eserinde bir Kuran mahfazası, çiniler, duvardaki yazılar, sedefli kapılar, halı teşhir edilir. Avusturyalı sanatçı, uzun zaman İstanbul'da da çalışmıştır. Onun *Kuran Okuyan* Kuzey Afrikalıyı anlattığı resmi de figürün oturuş şeklini, rahleyi, nasıl Kuran okunduğunu gösteren bir örnektir.

Walter Horsley (1855- ?) *Dua Zamanı* adlı yapıtında Kahire'de Kayıtbay Camii'nin içini betimler. Resimde yaşlı bir adamın yanındaki küçük erkek çocuğa dinin icaplarını öğrettiği görülür.

Namaz kılmak için camiye gerek olmadığından, açık havada namaz kılan Müslümanlar da resimlere konu edilmektedir. İstanbul'da Sanayi-i Nefise'de hocalık yapmış olan Leonardo de Mango (1843-1930)'nun *Namaz* adlı çalışmasında, İstanbul silüetinin önünde açık havada bir bahçede kılınan namaz; Belçikalı bir diğer ressamın Van der Ouderaa (1841-1915)'nin Mısır'da Nil kıyısında palmyelerin altında seccadesini sermiş yerlinin ibadeti, Carl Haag (1820-1915)'in yolculuğuna ara veren bir Müslüman'ın devesinden inip namaz kılışı bu anlamda yapılmış çalışmalardır.

İslam dininin kutsal mekanları ancak çok özel izinlerle resimlenebilmiştir. Örneğin Alman sanatçı Carl Haag 1863 yılında Kudüs'de Kubbet ül-Sahra'nın üç ayrı resmini yapmıştır. Kubbet ül-Sahra içinde ünlü Muallaka Taşı'nın (Hacer-ül Muallaka) bulunduğu yapıdır. Kubbesi altın kaplı olan bu yapı, Müslümanlarca Hz. Muhammed'in üzerine basarak Mirac'a yani İlahi Huzura çıktığına inanılan taşın korunduğu binadır. Resim İngiltere Kraliçesi Victoria ile eşi Albert tarafından sipariş edilmiştir. Alman olmasına rağmen Londra'da tahsil gören Carl Haag, Londra Royal Academy'nin ve Suluboya Derneği'nin önemli üyelerinden

biridir. Kraliçenin Osmanlı sultanına özel ricasıyla alınan izin sayesinde sanatçı 1863 yılında yapının dış görünümünü ve 1891 yılında da iç mekanı suluboya olarak resimleyebilmiştir. Carl Haag Kubbet ül-Sahra'nın altında, Haram es-Şerif olarak bilinen yerin de resmini yapabilen tek kişidir. Sanatçının doğuya yaptığı ilk gezisinde gerçekleştirdiği resim yine özel bir izinle yapılmıştır.

Hıristiyanların camilere ve diğer kutsal mekanlara girmesi ve burada çalışmaları özel izine bağlı olmasına karşın tekkeler için aynı durum söz konusu değildir. Batılı gezginlerin büyük çoğunluğu İstanbul anılarının bir bölümünü dervişlere ayırırlar. Onların en çok ziyaret ettikleri tekkeler Üsküdar'daki Rufaî tekkesiyle Galata'daki Mevlevî tekkesidir. İstanbul'daki en önemli beş Mevlevî tekkesinden biri olan Galata Mevlevîhanesi kentteki ilk büyük Mevlevî kuruluşudur. "Dönen dervişler" adını verdikleri Mevlevî dervişlerinin ayinlerini mutlaka izlemeye çalışan yabancı gezginler ve sanatçılar "haykıran dervişler" adını verdikleri Rufaî dervişlerinin ayinlerine de meraklıdırlar.

İstanbul'da Fausto Zonaro (1854-1929), Jean-Léon Gérôme , Albert Aublet (1851-1938) gibi oryantalistlerin Mevlevî ve Rufaî tekkelerinde yapılan ayinlere ilişkin tabloları vardır. İslam inancına bağlı ritüelleri tanıtan bu resimler görsel açıdan zengin, tiyatral ve egzotik bir içeriğe sahiptir.

Gérôme'un 1899 tarihli *Mevlevî Dervişleri* adlı yapıtında sema tennesini giymiş bir semazen, duvarda asılı teberler, def çalan ve ney üfleyen figürler görülür. Yerde çeşitli taçlar ve sarıklar yer almaktadır. Ayinin yapıldığı mekanda Mevlevilik anlayışına uygun olarak çeşitli mezheplerden kişiler bulunur. Gérôme'un bu resmi İstanbul'a yaptığı gezilerden birinde muhtemelen Galata Mevlevîhanesi'nden ilham alarak gerçekleştirdiği düşünülebilir. Ancak mekanın Mevlevîhane mekanı ile ilişkilendirilmesi olanaklı değildir.

İstanbul'da çalışmış ve burada yaşamış ünlü Maltalı ressam Amadeo Preziosi (1816-1882) de Galata Mevlevîhanesi'ni ve Mevlevîleri resimlemiştir. Onun yapıtlarından birinde dönen Mevlevîler, neyzenler, postnişinde oturan hoca görülür.

Saray ressamı Fausto Zonaro bir kompozisyonunda Muharrem ayında gece alay oluşturarak dövünen Şii'leri görüntülemiştir. Resim II. Abdülhamid tarafından Şii mezhebi liderine hediye edilmek üzere sipariş edilmiştir; ancak II. Abdülhamid tahttan indirilince tablo ressamın elinde kalmıştır. Üsküdar'daki tekkede yapılan Rufaî ayinleri ressama konu olmuştur. Zonaro'nun

1910 tarihli *Haykıran Rufaî Dervişleri* adlı tablosu İstanbul'da ve Avrupa'nın çeşitli kentlerinde sergilenmiş ve büyük beğeniyle karşılanmıştır. Tabloda ayini izleyen yerli ve yabancı ziyaretçilerin arasında Zonaro, eşi Elisa Pante ve kızları da dikkati çekmektedir. İlginç olan Zonaro'nun kendisini ziyaretçilerden ayrı tutup bir derviş gibi betimlemiş olmasıdır. 1840'larda İstanbul'a geldiğinde burasını ziyaret eden Gérard de Nerval tevhidhanenin galerileri ve tribünleri olan çok büyük ahşap bir salon olduğunu söyler ve Miss Pardoe'nun aksine yabancıların buraya rahatça girebildiklerini belirtir. Tabloda, saf halinde zikir yapan dervişlerin önünde, mihrap ekseninde yüzükoyun sıralanmış hastaları çiğneyen şeyh efendi, zikre eşlik eden bir neyzen ile kasidehan görülmektedir. Şeyh Efendi üstüdeki siyah hırka ve başındaki Rufaî tacıyla seçilmektedir. Tevhidhanenin duvarında "Besmele", "Eşhedü en la İlähe İllellâh", "Eşhedü enne Muhammeden Abdühu ve Rasulüh", "Ali" ve "Muhammed" yazılı levhalar asılıdır. Üsküdar'daki Rıfâ Âsitanesi 1942 yılında yandığı için, Zonaro'nun bu tablosu bir belge olarak da önem taşır. Zonaro'nun eşi Elisa Pante ressamın bu tabloyu yaparken bir fotoğrafını çekmiş, Zonaro da bu fotoğraftan esinlenerek büyük bir yağlıboya tablo yapmıştır.

Belçikalı ressam Albert Aublet de *Üsküdar Rufai Tekkesi Dervişleri* 'ni konu alan bir resim gerçekleştirmiştir. Resim 1882 Salonunda *İmam Allahın Korumasını Sağlamak İçin Çocukların Üstünde Yürürken* adıyla sergilenmiştir.

Ressamları ilgilendiren bir diğer konu da kuşkusuz mezarlıklardır. İslam dünyasında güncel hayatın bir sürdüğü mezarlıklar öte dünyayla bu dünya arasında yer alır. Cami içlerini betimleyen resimlerde az sayıda kadın figürüne rastlanmaktadır. Buna karşılık Franz Xaver Kosler (1864-1905)'e ait *Kahire'de Halife Mezarları* ve Zonaro'ya ait İstanbul Kısıklı'da *Selami Ali Efendi Haziresi*'ni betimleyen yapıtlarda olduğu gibi kadınlar yaygın olarak ölüm kültürü ile ilişkili olarak mezarlıklarda gösterilirler. Zonaro'nun resminde haziredeki kandilin başında dilek dileyen bir kadın ve çocuk görülür. Ressamın Eyüp mezarlığını resmettiği tablosunda da estetik objeler olarak mezar taşları sergilenmiştir.

İslam diniyle ilgili törenlerin içinde en ilginçlerinden biri de Sürre Alayı'dır. Her yıl haç mevsimi başlarken Hadimül Haremeyni Şerifeyn ünvanını taşıyan Osmanlı Sultanı ve Mısır Hidivi tarafından Mekke ile Medine (Haremeyn) halkına para ve hediyeler gönderilirdi. Osmanlı Sultanı'nın gönderdiğine Mahmil'i Hümayün, diğerine Mahmili Mısırî denirdi.

Değerli hediyelerle yüklü ve özel olarak süslenmiş mahmil devesi alaya katılan hacıların etnik zenginliği, kervanın geri dönüşü ve yapılan kutlamalar bu görkemli töreni batılıların gözünde ilginç kılmış ve konu pek çok ressam tarafından ele alınmıştır.

Léon Belly'nin (1827-1877) 1861 tarihli *Mekke'ye Giden Hacılar* adlı resminde hacıların arkasında sürre devesi ve devenin üstünde süslü bir kumaşla kaplı mahmil görülür. Semavi dinlerin ortaklığına inanan Belly'nin bir yorumu olarak kabilede kucağında çocuğuyla bir eşeğin üzerinde yol almakta olan kadın ve yanındaki yaşlı adam Meryem, çocuk İsa ve Yusuf'u yani kutsal aileyi simgelemektedir. Betlehem'de çocuk katliamı sırasında Meryem İsa'yı almış ve Yusuf'la birlikte Mısır'a kaçmıştır. Mısır, Hıristiyanlığın ilk aşamaları açısından çok önemli bir yerdir. Sürre devesine yüklenen hediyelerin arasında halılar, değerli taşlarla bezenmiş avize ve şamdanlar, musaflar, levhalar, perdeler, gümüş perde halkaları, okkalar, sürre eminine mahsus sırmalı elmas ve inci işlemeli hilat, mücevherlerle işli kılıç, inci tespihler yer alır. Bunların yanında ayrıca Mekke Emiri'ne hitaben yazılan bir name de bulunur; sürre emini bunu Mekke Emirine verecektir. Ayrıca bu hediyeleri taşıyacak deve hem gösterişli olmalı hem de çok iyi korunmalıdır.

Stefano Ussi'nin (1822-1901) bugün Dolmabahçe Sarayı koleksiyonunda bulunan 1873 tarihli *Sürre Alayı* adlı resminde Kahire'den yola çıkarak Kâbe'ye armağanlar götüren deve kervanı, kervanla giden hacılar ve onları yol boyunca korumakla görevlendirmiş Osmanlı ordusuna ait özel bir tabur betimlenmiştir. İslam dünyasına ait zengin bir görsellik içeren bu resimde Türk atlıları altın yüklü devenin önünde bayraklarını sallayarak ve dualar okuyarak dinsel bir coşkuyla yürüyen kabileyi ortalarına almış olarak ilerlemektedir, resmin solunda kurulmuş çadırlarda ise hacılara yiyecek ve içecek sunanlar yer almaktadır.

Oryantalizm kapsamında 19. yüzyıl başlarından I. Dünya savaşına kadar geçen sürede üretilmiş bu resimler her ne kadar Batılı sanatçının perspektifinden yapılmış olsalar da günümüze dönemlerinin İslam dünyasına ait en zengin görsel verileri sağlamışlardır.